

profilering ervan verwacht met aandacht voor ideologische verschillen en voor de — nu in het duister blijvende — personen die er achter zaten.

Ten tweede betreur ik het dat de auteur niet nauwgezet de groei heeft gereconstrueerd van De Clercq's antibelgicisme en van zijn weggroeien van het minimumprogramma waar hij in 1919 nog voorstander van was (21). Voorstander zijn van zelfbestuur of federalisme impliceerde immers niet noodzakelijk een anti-Belgische opstelling. Integendeel zouden in de beginjaren dertig de federalisten door het weekblad *Vlaanderen* worden bestempeld als 'neo-belgicisten' en het federalisme als 'laatste redplank van België'. Uit eigen onderzoek weet ik dat in katholieke Vlaams-nationale studentenkringen pas halfweg de jaren twintig het antibelgicisme het kernstuk werd van het Vlaams-nationalisme, maar ook hoe dat onmiddellijk de weg effende voor het ontwikkelen van een blauwdruk voor een nieuwe (katholieke) orde.

Het detecteren van het antibelgische spoor, gecombineerd met een grotere aandacht voor de rol daarin van de Vlaams-nationalistische studentengeneraties uit de jaren twintig — waarvan de geschiedenis al geschreven werd—zou de auteur hebben toegelaten de groei van De Clercq's radicalisme preciezer te analyseren. Het zou ook hebben toegelaten de rol van Odiel Spruytte (61) in een juister context te plaatsen en de groep 'radicalen' rond Herbert en co inhoudelijk en qua samenstelling beter te portretteren (39). Dan zou hij tenslotte met meer zekerheid de vraag of bij de stichting van het VNV de ideologische strijd voor of tegen de democratie al dan niet al was beslist in het voordeel van een fascistisch maatschappijmodel (45), positief hebben kunnen beantwoorden.

Een laatste bedenking nog: in het boek wordt De Clercq vooral geplaatst binnen het politiek Vlaams-nationalisme. Dat was in de jaren dertig maar één deel van de Vlaamse beweging, namelijk de op het activisme geënte anti-Belgische loot. De andere — eigenlijk oudere en sterkere — tak die mikte op ééntaligheid van Vlaanderen en cultuurautonomie binnen België, blijft nagenoeg geheel op de achtergrond. Maar misschien is dat wel onvermijdelijk in een biografie van een Vlaams-nationalistisch leider, en zal deze ruimere context in de nog te verwachten VNV-studie meer nadrukkelijk aanwezig zijn.

Met dit boek over Staf de Clercq heeft Bruno de Wever ons intussen een waardevolle studie bezorgd, die ons met grote verwachting doet uitkijken naar zijn verdere publikaties.

L. Vos

J. J. C. Dee, *K. Schilder. Zijn leven en werk, I, (1890-1934)* (Dissertatie Kampen 1990; Goes: Oosterbaan & Le Cointre, 1990, 429 blz., f49,50, ISBN 90 6047 942 4); J. Kamphuis, *K. Schilder, een gereformeerd anti-fascist. De strijd van prof. dr. K. Schilder (1890-1952) tegen het nationaal-socialisme (fascisme) en de Nationaal socialistische beweging (NSB)* (Ermelo: Woord en wereld, 1990, 86 blz., f13,95, ISBN 90 5046 014 3).

De gereformeerde theoloog Klaas Schilder (1890-1952) is vooral bekend vanwege zijn strijdbaar principieel verzet tegen het nationaal-socialisme en als hoofdpersoon in het kerkelijk conflict dat in 1944 en volgende jaren de gereformeerde kerken in Nederland deed scheuren. Precies op Schilders honderdste geboortedag is de hervormde predikant J. J. C. Dee aan de Vrijgemaakte theologische universiteit te Kampen gepromoveerd op een proefschrift dat Schilders leven en werk beschrijft tot en met diens optreden als hoogleraar aan wat toen nog de Theologische Hogeschool te Kampen heette. Dat hoogleraarschap (in de dogmatiek) sprak haast vanzelf, gezien de naam die hij zich in twintig jaar als predikant en publicist had verworven en

RECENSIES

de met de allerhoogste lof het jaar ervoor te Erlangen verkregen doctorstitel. Schilder, de zoon van een jong overleden Kamper sigarenmaker, had dankzij de steun van meer gegoede geloofsgenoten kunnen 'doorleren'. In 1914 werd hij gereformeerd predikant. Al snel viel hij op, door zijn brede belangstelling, grote belezenheid, literaire begaafdheid en zucht tot polemiek. In de jaren twintig werd *De Reformatie*, 'weekblad tot opbouw van het gereformeerde leven', meer en meer zijn mondstuk. Hij ging daarin de vraagstukken waarmee de gereformeerden in het Interbellum bezig waren bepaald niet uit de weg: de spanning tussen de afgescheiden en tolerende tradities, het probleem van Kuypers erfenis, van isolement en oecumene, van generatiewisseling en standverschillen. Dee weet aannemelijk te maken, dat Schilder door de keuze voor een strikt confessionele benadering probeerde te ontkomen aan traditionalismen van verscheiden aard: de actualiteit van de gereformeerde belijdenis werd door hem in tal van discussies verdedigd. Het spreekt vanzelf, dat hem dat aanhang en tegenstanders opleverde. Binnen de eigen kerken, maar ook daarbuiten: aan de vanzelfsprekendheden van het gereformeerde isolationisme stoorde hij zich weinig. Anderzijds werden ook tegenstellingen verdiept door zijn aandringen op fundamentele en principiële discussie.

Schilders levensloop en ontwikkeling tot 1934 is door Dee nauwkeurig nagezocht en precies weergegeven. Zijn boek biedt veel materiaal en de auteur loopt in de interpretatie daarvan de lezer niet voor de voeten. Hoewel vanzelfsprekend op Schilder gericht, geeft dit boek een duidelijk zicht op de niet al te verheven sfeer in de al met al nogal beperkte gereformeerderkerkelijke wereld van die jaren.

Die kwalificaties worden niet geheel weggenomen door de besliste veroordeling van het lidmaatschap van de NSB door de synode van de gereformeerde kerken in Nederland in 1936. Er kwam achterde schermen immers heel wat getrek en geduw aan te pas, voordat het zover was. Die synode-uitspraak was vooral Schilders werk. Kamphuis laat zien, hoe ze in zijn gereformerd geloven haar vanzelfsprekend lijkende oorsprong vond. Het is jammer, dat Kamphuis, ondanks de titel van zijn verhandeling, niet het volle verhaal van de opstelling van Schilder tegenover het nationaal-socialisme biedt, door alle details, ook van het vervolg gedurende de oorlogsjaren te geven.

G. J. Schutte

J. J. van der Werf, *Industrie en regio. Een economisch historische studie naar de rol van de industrie in de provincie Groningen 1840-1980* (Dissertatie UvA 1989; Groningen: Wolters Noordhoff, 1989, xi + 290 blz., f65,-, ISBN 90 01 94511 2).

De economische positie van de provincie Groningen na 1900 laat zich het best omschrijven als perifeer. In de eerste helft van de negentiende eeuw was de provincie echter nog een belangrijk industrieel centrum naast de Randstad. Hoe is het mogelijk dat de provincie binnen enkele decennia deze positie volledig verloor en vervolgens aan de rand van het Nederlandse economische leven belandde?

In zijn proefschrift *Industrie en regio* kondigt Van der Werf al op bladzijde 2 aan deze vraag te zullen behandelen: 'Het onderzoek betreft juist de factoren die deze omslag of anders gezegd het proces van economische periferisering bewerkstelligden c. q. tegengingen'. Wie vervolgens een historisch gefundeerd betoog over deze factoren verwacht komt echter bedrogen uit. Op bladzijde 19 wordt de vraagstelling van het onderzoek al tot twee maal toe opnieuw geformuleerd. Eerst heet het: 'Het analytisch probleem hoe uit sectorale ruimtelijke patronen tot